

Елліна Циховська (Київ)

ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД У ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

На долю українського поета Євгена Маланюка (1897-1968) випав важкий шлях емігранта. Півсторіччя він провів за кордоном, з них 15 років у Варшаві. Є.Маланюк зустрічався і спілкувався з багатьма видатними людьми того часу, мав дружні стосунки з польськими скамандристами, особливо з Юліаном Тувімом (1894-1953). Окремим аспектам творчості Є.Маланюка присвятили наукові розвідки такі літературознавці, як О.Астаф'єв, Ю.Барабаш, Ю.Войчишин, Ю.Ковалів, Н.Партач, Т.Салига, Г.Сивокінь, О.Семенець та ін. Про літературні мандрівки місцями, пов'язаними з життям і творчістю письменника в Польщі розповів Л.Куценко у книзі "Євген Маланюк: дорогами втрат і сподівань" (2002). Зв'язки Є.Маланюка з польськими митцями досліджує Н.Лисенко, зокрема його стосунки з Я.Івашкевичем і Стемповським. У цій статті ми спробуємо проаналізувати контактні і творчі зв'язки українського та польських поетів ХХ ст.

У жовтні 1920 р. армію Української Народної Республіки, у якій воював сотник Є.Маланюк, інтернували до Польщі, де він перебував три роки провів у військових таборах Стшелкова, Шипторно, а згодом Каліша. У цей період кращі творчі сили з навколишніх українських таборів почали видавати часопис "Веселка" (в середині 1921 р. видання організували Є.Маланюк і Ю.Дараган). Пізніше Є.Маланюк редагував журнал "На хвилях життя", а в 1923 р. разом з М.Селегієм і М.Осикою видав маленьку збірку віршів "Озимина". Саме в таборах він починає писати вірші. Це був час, коли національно свідома частина українського народу "стала до борні за побудову своєї держави й зазнала поразки", тому ліричний герой поета "мав підстави для свого суду" [8; 61].

Визвольна боротьба 1917-1920 рр., зокрема перехід з російської армії в українську, доба Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, табір інтернованих у Польщі й еміграція – все це сформувало світогляд українського поета і критика Є.Маланюка, представника першої полі-

тичної еміграції. Роздуми митця про ці події оприлюднені у праці "Ідеї і дії", надрукованій у журналі "Веселка" (Каліш, 1923. – №9-10). Поезія ж його, народжуючись у середовищі української політичної еміграції, відтворювала як національну трагедію поразку УНР, встановлення радянської влади в Україні, втрату державності. Наскрізною ідеєю в його творчості проходить любов до батьківщини, змішана з болем і гіркотою, – до Степової Еллади, як називав її сам Є.Маланюк, котрий народився і виріс у херсонських степах.

У таборах Є.Маланюк познайомився з польськими скамандритами. Це була група поетів, яка сформувалася у 20-х роках навколо щомісячного журналу "Скамандер" (1920-1928) у Варшаві. Назва походить від річки Скамандра, яка протікала біля давньої Трої, а також від імені її божества, союзника еллінів. Духовним провідником групи вважався Леопольд Стафф (1878-1957), який починав з імпресіонізму, символізму й неоромантизму, а в кінці 1900-х став одним із перших польських неокласицистів. Виступаючи проти традицій "Молодої Польщі" з характерним для неї співіснуванням символістської поезії і драматургії з натуралістичною прозою і драматургією, скамандрити стверджували необхідність наближення поезії до повсякденного життя і демократичного читача, вважали своїм завданням удосконалення поетичної мови й форми передусім за рахунок уникнення в поезії складних символів. Стихія скамандритів – місто: будинки, магазини, вулиці, звичайні люди, переважно міщани.

Є.Маланюк дорожив дружбою з уродженцем Білорусі польським поетом Леонардом Подгорським-Окуловим, автором збірок поезій "Дорога на Емаус" та "Бялорусь". Саме Подгорський допоміг Є.Маланюкові дістати дозвіл на поїздку до Варшави, де поет познайомився з іншими скамандритами – Яном Лехонєм (1899-1956), котрий, захоплений польською історією, переломив романтичну традицію, Антонієм Слонімським (1895-1976), поезія якого була раціоналістичною; плутоною і риторичною; Казиміром Вежинським (1894-1969), чия поезія зазнала складної еволюції – життєствердний ліризм ранніх віршів у роки повоєнного вигнання поступився місцем трагедійному звучанню; Ярославом Івашкевичем (1894-1980), який після нетривалого захоплення експресіонізмом утвердився на позиціях естетизму. Є.Маланюк постійно друкувався у варшавських журналах "Наша культура", "Рідна мова", кварталнику "Ми", в польських журналах і газетах "Zet, sztuka, kultura", "Czas", "Biuletyn Polsko-Ukraiński", "ABC powiny codzienne".

У 1927 р. Є.Маланюк разом з Ю.Липою створив у Варшаві літературну групу "Танк", яка мала свої осередки в Парижі, Кракові, Празі, Подебрадах й Ужгороді. Основне її завдання полягало в розвитку молодого української літератури. Вагомі були справи українців у діяльності групи: Український науковий інститут, кілька періодичних видань, зокрема, часопис "Ми" за редакцією А.Крижанівського. У Варшаві Є.Маланюк активно співпрацював з Юрієм Липою, Наталією Лівницькою-Холодною, Андрієм Крижанівським, Павлом Зайцевим та ін. У першій книжці кварталника "Ми" (1933) було надруковано чотири вірші поета, присвячені "Л.Н." (Н.Лівницькій), "Ю.Л." (Ю.Ліпі), "А.К." (Андрію Крижанівському) та "Л.М." (Леоніду Мосендзу). Ці твори були об'єднані назвою "Листи" і не ввійшли до жодної із збірок автора. Визначальним був вплив неоромантика Є.Маланюка, як і О.Стефановича, О.Лятуринської, Н.Лівницької-Холодної та ін., на розвиток літературного процесу в міжвоєнні і воєнні роки.

Ідейно-тематична спрямованість, поетика трагічного оптимізму, особливості художнього стилю дають можливість простежити в міжвоєнне двадцятиліття творчі перегуки поезії Є.Маланюка та Юзефа Лободовського, який продовжував романтичні традиції "української школи" в польській літературі. З українським поетом він похнайомився у 1930-х роках, присвятив йому поезію "Скіфська Еллада".

Митців об'єднує звернення до історичного минулого, зокрема, до античності та героїчної доби козаччини. Є.Маланюк у вірші "Ars poetica" (1930) стверджував, що "...в крові моїй струми важкі / Каторжан жорстокого Риму / І варягів, і козаків" [6; 495]. Батько поета Филімон Маланюк був нащадком козацько-чумацького роду. Ю.Войчишин пояснює, чому Є.Маланюк порівнює себе як нащадка еллінів з каторжанином Риму: "Найважливішим чинником впливу Маланюк уважав приналежність, від VII століття до народження Христа, земель теперішньої України до середземноморського культурного обсягу античної Еллади. Україна становила північну частину держави, від якої походить пізніша римська і західноєвропейська цивілізації. Жоден з інших сусідів України не зазнав цього впливу" [4; 97].

Предків Маланюк називає "степовими варягами" ("Голоси землі"), себе – "тверезим варягом" ("Демон мистецтва"). У нього "земля чи не скрізь подається як об'єкт для володіння, захоплення, боротьби" [7; 83]. І тільки варягів як володарів землі Руської сприймає ліричний герой позитивно, бо вони дарували їй державність, хоча, стверджує поет, не спромоглися дати конституційно-правову базу, що й призвело до роздрібнення і занепаду Київської Русі.

Є.Маланюк абсолютизував значення норманського чинника в історії Київської Русі, був прихильником так званої "норманської теорії", згідно з якою східні слов'яни покликали до себе варягів у середині IX ст. з метою встановити порядок і лад.

Ю.Барабаш стверджує, що Маланюк "історичну долю України, особливості національного психологічного складу розглядає – як у поезії, так і в історико-культурологічних працях – крізь призму боротьби двох начал: еллінсько-скіфського, пасивно-споглядального, "жіночого", хуторянського – з одного боку, і варязького, державницького, "мужеського", європейського – з другого" [2; 112]. Якщо Ю.Барабаш поєднує два образи-символи скіфської і степової Еллади, то О.Баган протиставляє дві культурні й ментальні праоснови українського народу: еллінську і скіфську, або просторово-морську і чорноземно-степову, де перше – це світле начало, а друге – антиномічне йому, руйнівне, що заважає збудувати незалежну правову державу. На думку О.Багана, Україна у творчості Є.Маланюка "є вічно розіп'ятою між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю; символами цього... є прадавній шлях із варяг у греки та ясировий Чорний шлях" [1; 85]. На наш погляд, думка О.Багана слушна, оскільки еллінський народ приніс світові культуру, в той час як скіфи насправді відзначалися войовничим характером загарбників, тому не можна поєднувати, як Ю.Барабаш, ці два народи, протиставляючи їх варягам.

Ю.Лободовський у "Пісні про Україну" також бачить відродження й оновлення України на основі дієвого римського духу. Однак, на відміну від українського поета, для нього Візантія й Еллада символізують світло-будівниче начало, в той час як "ставлення до візантійської спадщини у Є.Маланюка двоє: вона то означає щось міцне, державотворче, то відлунює чимось тьмавим, закостеніло-інертним" [1; 86] – "безсила мудрість Візантії" (вірш "Уривок"). Ця двоїстість виявляється в його поезії в домінуючих архетипних образах степу, суходолу, чорнозему, які символізують статичність, відсутність руху, і протилежних образах моря, вітру, зіткнення яких створює стан напруги, боротьби, протистояння. Так у другому вірші з триптиху "Батьківщина" (збірка "Перстень Полікрата", 1938) стикаються всі ці образи:

А там – море, там море плюскоче в понтійське каміння,

Там блакитною брамою кличе нас вічність краси...

Там розбуджену душу ніхто і ніщо не розлучить

З вічним сонцем Еллади, звитяжцем скитійської мли.

І тому ця смертельна напруга, цей порив упертий,

Невгасима жага, що несе до мети крізь віки:

Безголовая Ніко, осяяна славою смерті,

Безвлад крил необорних і вірність сліпої руки [6; 327].

Через всю творчість Є.Маланюка проходить мотив устремління, пориву, відчуття лету до своєї мети, вітчизни, намагання побороти свою долю, рух до кращого майбутнього, що споріднює його з Ю.Лободовським.

Фольклорні образи степу, вітру характерні й для поезії іншого вигнанця – представника української школи в польській літературі Юліуша Словацького (1809-1849), творчість якого високо оцінював Маланюк. Про лицей у Кременці, з яким пов'язане існування згаданої української школи він писав "Нарисах з історії нашої культури" (1954), а четверту-шосту частини поеми "П'ята симфонія" про фронтові події 1919 р. він назвав "Крем'янець".

Є.Маланюк товаришував у Варшаві з одним з із засновників поетичного об'єднання "Скамандр" Юліаном Тувімом. До кінця свого життя Ю.Тувім зберіг вірність демократизму цього періоду, який визначив філософічність його поезії та своєрідність ліричного героя – простої людини з міста. Т.Конева зауважує: "...контрастність і суперечливість світу глибоко відбилися в його віршах, генеруючи потужну емоційно-естетичну напругу" [5; 93]. Критики вважали Ю.Тувіма кормчим польської поезії, а сам він вірив, що буде першим у Польщі футуристом. У творчості поета панує культ життя, молодості, сьогодення, динамізм подій підкреслюється у віршах використанням великої кількості дієслів. Ю.Тувім багатобічний: писав для ест-

ради, був керівником варшавських кабаре, багато перекладав з української й російської літератур ("Слово о полку Ігоревім", "Горе від розуму" О.Грибоєдова, "Ревізор" М. Гоголя, поезії О.Пушкіна, М.Некрасова, В.Маяковського, Б.Пастернака, О.Твардовського, М.Рильського та ін.), він автор популярних віршів для дітей, книг з історії побуту і звичаїв, мови й літератури Польщі.

Український і польський поети листувалися, обмінювалися своїми збірками поезій із посьвятами один одному. Ю.Тувім також перебував в еміграції в Америці (з вересня 1939 р. до травня 1946 р.), де почав працювати над ліро-епічною поемою "Квіти Польщі" (перший том був надрукований у 1949 р.), яка так і залишилася незакінченою. Громадянська лірика займає основне місце у творчості поетів. В основі світобачення кожного з них лежить ідеологія патріотизму, яка зумовлює спільність і єдність естетичних смаків. Національна ідея і боротьба за неї постають як джерело їхньої творчості.

Щірі приятельські стосунки двох митців описала О.Веретюк, прокоментувавши листи Є.Маланюка, де він звертається до польського побратима зі словами "дорогий мій", "коханий приятель", "широ твій", "Nie zapominaj wierszopisarza ukraińskiego..." [див.: 3]. У листах поет пояснював причини свого негативного ставлення до Москви, писав про свій громадянський обов'язок перед українцями, визначав завдання, які необхідно вирішувати кожному письменнику. Він обрав безкомпромісний і послідовний шлях служіння ідеї словом, шлях "будівничого" національної духовності, "сурмача майбутніх повстань". Ці умонастрої, трагізм світовідчуття, характерні й для Ю.Тувіма у кінці 20-х – на початку 30-х рр., відбилися у вірші Є.Маланюка "Ars poetica" і в однойменному циклі "Ars poetica" (1930), присвяченому Ю.Тувіму. Обидва поети розробляли "вічні" теми поезії, зокрема тему поетичного мистецтва. До речі, у Л.Стаффа, духовного лідера скамандритів, є вірш з такою ж назвою.

Є.Маланюк епіграфом до збірки "Остання весна" (1959), куди увійшов і "Ars poetica", узяв використав вірші з першої пісні "Одісеї" Гомера: "Бо і якже? Та ж всі, що уникнули злої заглади, вже давно мають затишок і від війни, і від моря, – тільки він залишився далеко родини і сина". Другий епіграф – власні рядки поета:

А убоге, бездушне тіло –
За всі весни, що їх не зазнав, –
Перетворить у мрамур білий
Та остання, остання весна [цит. за.: 4; 38].

Поезія "Весна" і перший том "Підстерігаю Бога", які принесли Ю.Тувіму справжню славу, визнання і популярність, свідчать про творчий перегук митців у використанні образу весни як символу певного періоду життя людини – молодості, розквіту сил і енергії, а в окремих віршах і як символу незалежності держави, волі народу.

Отже, як бачимо Є.Маланюк не замикався в українському середовищі, тісно співпрацював з польськими митцями, місцевими видавництвами, журналами, газетами. Своєю діяльністю за межами України він сприяв розвитку українсько-польських літературних стосунків.

Література:

1. Баган О. Консервативна модернізація: художні паралелі у творчості Юзефа Лободовського і українських поетів-неоромантиків еміграції // Наукові записки Націон. ун-ту "Києво-Могилянська академія". – К., 1999. – Т.17.Філологія. – С.83-87.
2. Барабаш Ю. Під знаком "кривавого лихоліття". Євген Маланюк і Ніколай Гумільов: схоже у неспожитому // Сучасність. – 1997. – № 5. – С.106-122.
3. Веретюк О. "Nie zapominaj wierszopisarza ukraińskiego...", або Дещо про поета Маланюка та його польських побратимів // Український альманах. – Варшава, 1997. – С.165-167.
4. Войчишин Ю. "Ярий крик і біль тужавий...". Поетична особистість Євгена Маланюка. – К., 1993. – 151 с.
5. Консва Т. "Цвіти ж бо, слово маком...". Поетична творчість Юліана Тувіма // Рідний край. – 2001. – №1. – С.91-94.
6. Маланюк Є. Поезії. – Львів, 1992.
7. Партач Н. Метафоричний образ України в поезії Є.Маланюка (Феміністичне прочитання) // Магістеріум. Літературознавчі студії. – 1999. – №2. – С.78-84.
8. Салига Т. З Україною в серці (Штрихи до портрета Євгена Маланюка) // Українська мова і література в школі. – 1991. – №10. – С.56-64.